

ZRÓŻNICOWANIE WARUNKÓW ŻYCIA LUDNOŚCI WSI

I. Wprowadzenie

W sytuacji społeczno-gospodarczej Polski zachodzi konieczność modernizacji rolnictwa, która wiąże się z przebudową techniczną i organizacyjną wsi oraz zmianami w sferze społecznej wsi. W związku z tym podejmuje się badania diagnostyczne dotyczące poziomu i warunków życia ludności wiejskiej.

Badania przestrzennego zróżnicowania poziomu życia ludności wiejskiej w Polsce były prowadzone głównie w zgeneralizowanym ujęciu przestrzennym, tzn. takim, w którym operuje się średnimi wielkościami dla województw lub gmin. "Uśredniony" obraz stanu zaspokojenia potrzeb ludności wiejskiej nie odzwierciedla kontrastów zarysowujących się w zbiorze wsi i ma ograniczoną wartość poznawczą i praktyczną. Słaby rozwój badań z tego zakresu w układzie sieci wsi tłumaczy się ubóstwem szczegółowych informacji i trudnościami związanymi z dużą liczebnością populacji wsi.

Zadaniem niniejszego opracowania jest analiza podobieństw i różnic w zakresie warunków i stanu zaspokojenia potrzeb ludności wybranych wsi regionu poznańskiego.

Wyniki dotychczasowych badań nad poziomem i warunkami życia ludności wiejskiej regionu poznańskiego pozwoliły ustalić, że wsie tego regionu, pomimo silnego zróżnicowania w kategoriach składowych poziomu

życia, osiągnęły przeciętny, w skali kraju, stan zaspokojenia potrzeb egzystencjalnych. Stosunkowo najgorzej przedstawia się sytuacja wsi w zakresie zaspokojenia takich potrzeb egzystencjalnych, jak potrzeby zdrowotne. Niedostateczny jest również stopień zaspokojenia potrzeb rozwoju mieszkańców wsi, takich jak potrzeby oświatowe, kształceniowe, wychowawcze, kulturowe, oraz potrzeb funkcjonalnych w kategorii potrzeb instrumentalnych i lokomocyjnych¹. Taka sytuacja mieszkańców wsi spowodowana jest przede wszystkim dotkliwymi niedoborami urządzeń i usług bytowych oraz słabą dostępnością komunikacyjną wsi.

W związku z tym w niniejszym opracowaniu, opierając się na badaniach 7 wsi, zwraca się szczególną uwagę na analizę warunków bytowych. Położenie akcentu na te aspekty życia wiejskiego pozostaje w ścisłym związku z modelem przyszłościowym wsi, który zakłada: znacznie wyższy poziom wszechstronnej kultury i wykształcenia ludności, krótszy czas pracy, większe zapotrzebowanie na dobra niematerialne, zmianę hierarchii wartości spowodowaną m.in. wyższym poziomem materialnym ludności wsi.

Celem niniejszego opracowania jest lepsze rozpoznanie współczesnych zagadnień życia społecznego wsi w aspekcie przestrzennym i próba ustalenia prawidłowości w rozmieszczeniu wiejskich urządzeń bytowych, co może mieć znaczenie dla ustalenia tendencji i kierunków zmian funkcjonalnych w lokalnych systemach osadniczych.

Postępowanie badawcze polega na formułowaniu hipotez szczegółowych i ich weryfikacji. Zbiór hipotez szczegółowych jest następujący:

- 1/ w skład podstawowego wyposażenia wsi w urządzenia bytowe wchodzi: szkoła podstawowa, przedszkole, biblioteka, klub, poczta;
- 2/ działalność tych placówek zaspokaja potrzeby ludności wsi;
- 3/ dodatkowe zainwestowanie infrastrukturalne wsi i poziom aspiracji ludności w tym zakresie zależy od wielkości i funkcji społeczno-gospodarczej wsi;

¹Według schematu kategoryzacji potrzeb człowieka opracowanego przez T. Kocowskiego /1982, Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa. Wrocław/ wyróżnia się: 1/ potrzeby egzystencji, 2/ potrzeby prokreacji i rozwoju, 3/ potrzeby funkcjonalne, 4/ potrzeby społeczne, 5/ potrzeby psychiczne.

4/ wsie gminne stanowią lokalne ośrodki usług bytowych wyższego rzędu /oprócz urządzeń podstawowych posiadają ośrodek zdrowia i dom kultury/;

5/ dobry dostęp przestrzenny i komunikacyjny wsi sołeckich do wiejskich ośrodków gminnych /lub małych miast będących siedzibami gmin/ jest warunkiem zaspokojenia potrzeb zdrowotnych, potrzeb oświaty i kultury wyższego rzędu w układzie więzi lokalnych;

6/ dostęp wsi do miasta większego jest cenniejszy niż dostęp do miasta mniejszego, ze względu na bogatszą kombinację szans realizacji potrzeb;

7/ niedobory w urządzeniach i placówkach oświatowo-kulturalnych oraz mało atrakcyjna forma ich działalności utrwalają pasywność kulturalną ludności wiejskiej.

Testowanie powyższych hipotez oparto na badaniu 7 wsi regionu poznańskiego /3 wsie województwa poznańskiego, 2 wsie województwa kaliskiego, 1 wieś województwa leszczyńskiego, 1 wieś województwa pilskiego/. Materiały statystyczne zebrano techniką wywiadu kwestionariuszowego w układzie gospodarstw domowych w trakcie badań terenowych prowadzonych przez studentów IV roku geografii UAM w 1986 i 1987 r. w ramach przygotowania prac magisterskich.

II. Wstępna charakterystyka wsi

Wsie reprezentują trzy klasy wielkości /tab. 1/. Do wsi dużych /1000-1300 mieszkańców/ należą: Rozdrażew - ośrodek gminy i Przedmieście /wieś sołecka bezpośrednio sąsiadująca z wsią gminną/. Wsiami średniej wielkości /500-800 mieszkańców/, które mają status wsi sołeckich, są: Miąły, Grzebienisko, Witobel, Łęka Mroczeńska, a wsią małą - Ocieszyn.

Ze względu na dużą gęstość miast w regionie poznańskim odległość badanych wsi do najbliższego miasta wynosi średnio 8 km, przy czym najczęściej wsie leżą w sąsiedztwie małych miast.

Tabela 1

Charakterystyka wsi

Nazwa wsi	Gmina, województwo	Status administr. wsi	Gmina macierzysta status administr. ośrodka gminnego	Liczba mieszkańców wsi	Położenie wsi w stosunku do najbliższego miasta /miasta/		Dominująca funkcja gospodarstwa
					bezpośredni sąsiad	najbliższy sąsiad	
Grzebienisko	Duszynki poznańskie	wieś sołecka	wieś	652		Buk, 6 tys. m, 8 km	rolniczo-usługowa
Ocieszyn	Oborniki, poznańskie	wieś sołecka	miasto	415		Oborniki, 15 tys. m, 5 km	rolniczo-usługowa
Witobel	Stęszew, poznańskie	wieś sołecka	miasto	578		Stęszew 4, 1 tys. m.	rolniczo-usługowa
Łęka Mroczeńska	Baranów, kaliskie	wieś sołecka	wieś	521		Kępno, 13 tys. m, 8 km	rolniczo-usługowa
Rozdrażew	Rozdrażew, kaliskie	wieś gminna	wieś	1306		Koźmin, 6 tys. m, 7 km Krotoszyn 26 tys. m, 10 km	rolnicza
Przedmieście	Przemęt, leszczyńskie	wieś sołecka	wieś	1046		Śmigiel, 5 tys. m, 10 km	rolniczo-usługowa
Miąły	Wieleń, pilskie	wieś sołecka	miasto	825		Wieleń, 6 tys. m, 9 km	pozarolnicza

Z punktu widzenia demograficznego badane wsie należą do typowych wsi w Polsce. Proporcje ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym wynoszą odpowiednio: 30-44%, 45-60%, 8-16%. Ludność czynna zawodowo stanowi od 33% /Miały/ do 49% /Przedmieście/ ludności wsi. Na podstawie analizy struktury zatrudnienia mieszkańców według działów gospodarki można stwierdzić, że Rozdrażew jest wsią typowo rolniczą /70% zatrudnionych w rolnictwie/, charakter rolniczo-usługowy mają: Grzebienisko /52% zatrudnionych w rolnictwie i 42% w usługach/, Przedmieście /odpowiednio 48 i 32%/, Ocieszyn /56 i 29%/, Łęka Mroczeńska /55 i 17%/, Witobel /55 i 28%/, a funkcję pozarolniczą pełnią Miały /w przemyśle oraz usługach i transporcie zatrudnionych jest 78% czynnych zawodowo/.

Ze względu na strukturę gospodarstw domowych według źródeł utrzymania badane wsie można podzielić na grupy:

- 1/ Rozdrażew, w którym dominują gospodarstwa domowe mające wyłącznie rolnicze źródła utrzymania /49%/;
- 2/ Łęka Mroczeńska, Ocieszyn - z wysokim udziałem gospodarstw, dla których źródłem dochodów jest przynajmniej częściowo rolnictwo /37-39% gospodarstw rolniczych i 41% gospodarstw mieszanych/;
- 3/ Grzebienisko, Witobel - z ludnością rolniczą i pozarolniczą;
- 4/ Przedmieście - z wyraźną dominacją gospodarstw mieszanych;
- 5/ Miały - głównie z ludnością pozarolniczą.

Pod względem poziomu wykształcenia ludności wsie nie wykazują istotnych różnic: ludność z wykształceniem podstawowym stanowi 45-57% ludności w wieku 15 lat i więcej, z wykształceniem wyższym - 1-2%.

Ludność badanych wsi pracuje w zawodach pozarolniczych również poza wsią, czego dowodem są wyjazdy do pracy. Odsetek wyjeżdżających do pracy z poszczególnych wsi wynosi 58-11%. Stosunkowo dużo wyjazdów do pracy wykazują wsie rolnicze Przedmieście /30%/, Witobel /58%/, co prowadzi do znacznej liczby gospodarstw mieszanych, oraz Miały /33%/, wieś o funkcji przemysłowo-transportowej i mieszkaniowej, Ocieszyn /38%/ - wieś z rolnictwem uspołecznionym.

Badane wsie mają 30% budynków mieszkalnych starych /sprzed 1945 r./. Wyjątek stanowią: Grzebienisko - 66% starych budynków i Miały - 42%. Średnia liczba izb w mieszkaniu wynosi w Grzebienisku, Miałach, Ocieszynie - 3, a w Przedmieściu, Witoblu, Łęce Mroczeńskiej - 4. Wskaźnik zagęszczenia mieszkań wyrażony liczbą osób przypadających na 1 izbę jest zbliżony do wartości wskaźnika dla wsi województwa poznańskiego /1.1/, najlepszy jest jednak w Grzebienisku - 0.7, a najgorszy w Ocieszynie - 1.4. Powierzchnia mieszkania na 1 osobę jest tylko w Miałach i Ocieszynie niższa od przeciętnej wartości dla wsi polskiej i wynosi odpowiednio 13 i 14 m², w Przedmieściu, Grzebienisku, Witoblu wynosi 18-21 m², a najwyższą wartość osiąga w Łęce Mroczeńskiej /28 m²/.

W budownictwie mieszkaniowym badanych wsi wyraźnie dominuje własność prywatna. Prywatne budynki mieszkalne /w tym 90% domy jednorodzinne/ stanowią we wsiach z rolnictwem indywidualnym od 92-98% /Grzebienisko, Witobel, Przedmieście, Łęka Mroczeńska/, w Ocieszynie, wsi z rolnictwem uspołecznionym - 45%, w Miałach, o funkcji pozarolniczej - 69%. W Grzebienisku, Witoblu, Przedmieściu, Łęce Mroczeńskiej wysoki jest również odsetek domów jednorodzinnych, wynosi on 94-98%. Natomiast wielorodzinne budynki mieszkalne występują w Ocieszynie /domy spółdzielcze, 18% ogółu budynków/ i w Miałach /mieszkania zakładowe, 32%/. Wyposażenie mieszkań badanych wsi w urządzenia techniczne jest lepsze niż przeciętnie wiejskich mieszkań w Polsce /w 1985 r. - 55% z wodociągiem, 41% z łazienką, 31% z centralnym ogrzewaniem/. Spośród 7 wsi dwie nie posiadają wodociągu: Przedmieście, Łęka Mroczeńska, jednak nawet w tych wsiach 80-90% mieszkań jest wyposażonych w wodociąg lokalny /hydrofor/. Łazienkę posiada 60-81% mieszkań. Mieszkania wyposażone w centralne ogrzewanie stanowią od 39% /Grzebienisko/ do 67% /Ocieszyn/ ogółu mieszkań. Wyposażenie mieszkań wiejskich w radio i pralkę /wirnikową lub automatyczną/ jest powszechne, a w telewizor czarno-biały i lodówkę - prawie powszechne odpowiednio 76-100% i 78-100%/. Telewizor kolorowy posiada 30-27%

Tabela 2

Podstawowe placówki usługowe

Rodzaje placówek	Grzebienisko	Przedmieście	Rozdrażew	Miały	Ocieszyn	Witobel	
Urząd gminny		1	1				
Placówki handlu detalicznego i gastronomii	7	11	15	3	2	1	1
Warsztaty rzemieślnicze	11	14	6	2		3	4
Szkoła podstawowa	1	1	1	1			1
Przedszkole	1	1	1	1			1
Biblioteka	1	1	1				
Dom kultury	1	1					
Świetlica		1	1	1			
Klub "Rolnika"		1	1				1
Szkoła zawodowa		1	1				
Kino							
Ośrodek zdrowia	1	1	1				
Ośrodki rekreacyjno-sportowe	2		3				
Placówki obsługi rolnictwa	6	3	4		1		1
Przedsiębiorstwa rolne uspołecznione			1		1		
Zakłady przemysłowe		2	1	1	1		
Pocztą	1	1	1	1			
Bank spółdzielczy	1		1				

gospodarstw domowych w Grzebienisku, Przedmieściu, Ocieszynie i 16-18% w Rozdrażewie, Miałach, Witoblu, Łęce Mroczeńskiej, magnetofon - 58-38%, a nawet aparaturę video 1% gospodarstw domowych w Grzebienisku, Przedmieściu, Witoblu. Wysoki jest również odsetek gospodarstw posiadających samochód we wsiach: Łęka Mroczeńska, Grzebienisko, Przedmieście /70-60% ogółu/, a stosunkowo niski - w pozostałych wsiach: od 24% /Rozdrażew/ do 48% /Witobel/. Pod względem wyposażenia w telefony wsie są silnie zróżnicowane. Najmniej telefonów mają wsie: Łęka Mroczeńska, Ocieszyn /2,8% i 2,2% gospodarstw/, Rozdrażew 6,5%, Grzebienisko - 7%, Witobel - 8,6%, a najwięcej Przedmieście - 18% i Miały - 11,2%.

III. Warunki bytowe wsi

Na podstawie analizy zebranych materiałów nie wszystkie z wyjściowych hipotez zostały potwierdzone. Nie znalazła zwłaszcza potwierdzenia hipoteza pierwsza, zgodnie z którą zjawiskiem powszechnym w sieci osadnictwa wiejskiego jest występowanie określonego zespołu podstawowych placówek usług bytowych. Spośród badanych 7 wsi tylko trzy: Rozdrażew, Grzebienisko, Przedmieście mają cały zespół 5 placówek. Rozdrażew jest ośrodkiem gminy, Grzebienisko - dawną wsią gromadzką /w podziale administracyjnym sprzed 1975 r./, natomiast Przedmieście nie jest formalnie ośrodkiem macierzystej gminy Przemęt, ale jego bezpośrednim sąsiadem i na obszarze wsi znajduje się siedziba urzędu gminnego. Łęka Mroczeńska i Miały posiadają niepełny zestaw placówek, a Witobel i Ocieszyn są zupełnie pozbawione podstawowych placówek usług bytowych /tab. 2/.

Rozdrażew jest dużą wsią gminną /1306 mieszkańców/ i ma 2 placówki oświatowe: przedszkole i szkołę podstawową o zasięgu gminnym /w pozostałych wsiach gminy nie ma przedszkola, a w 2 wsiach gminy: Grębowie i Nowym Świecie działają tylko szkoły 4-klasowe/. Przedszkole

ma 3 nauczycieli i 60 dzieci /w tym 75% z Rozdrażewa/, ma bardzo dobre warunki lokalowe i wyposażenie. Szkoła podstawowa zatrudnia 21 nauczycieli. Uczęszcza do niej 452 uczniów /w tym 50% z Rozdrażewa/. Biblioteka w Rozdrażewie jest jedyną tego typu placówką w gminie. Posiada zbiór 6 tys. woluminów, głównie książek o tematyce młodzieżowej i książek fachowych z dziedziny rolnictwa. Biblioteka jest czynna codziennie /zatrudnia 2 bibliotekarki/ i korzysta z niej 25% mieszkańców wsi, głównie młodzież. Placówka ta obejmuje wypożyczalnię książek, czytelną czasopism, klub miłośników książki. Wieś posiada również świetlicę, w której organizuje się zebrania mieszkańców, imprezy rozrywkowe /dyskoteki, seanse video/.

Grzebienisko jest wsią sołecką /652 mieszkańców/, która przed 1975 r. pełniła rolę ośrodka gromadzkiego. Szkoła podstawowa w Grzebienisku ma 11 nauczycieli i 142 uczniów. Oprócz dzieci miejscowych uczą się w niej dzieci z pobliskich wsi: Grodziszczka, Brzozy, Sarbi i Wierzei /dowóz autobusem szkolnym/. Wieś posiada nowe przedszkole /oddane do użytku w 1987 r./. Przebywa w nim 36 dzieci pod opieką 2 nauczycielek. Zasięg przestrzenny oddziaływania przedszkola jest podobny jak szkoły podstawowej. W Grzebienisku działa filia biblioteki gminnej. Księgozbiór składa się z 18 tys. woluminów i znajduje się pod opieką 1 bibliotekarki. Z biblioteki korzysta tylko 15% mieszkańców Grzebieniska oraz mieszkańcy wsi: Ceradz Dolny, Wierzeja, Mieścisko i Sarbia. Stosunkowo największe zainteresowanie książką wykazuje młodzież szkolna, inteligencja wiejska, a najmniejsze - rolnicy, przy czym obserwuje się ciągły spadek czytelnictwa. Grzebienisko posiada nowy dom kultury /wybudowany w ramach czynu społecznego w 1987 r./. Dom kultury prowadzi działalność z zakresu kultury i sztuki profesjonalnej /odczyty, wystawy/, próbuje stymulować ruch amatorski, upowszechnia wzorce kulturowe typowe raczej dla środowiska miejskiego. Odgrywa istotną rolę w integracji społeczności wiejskiej: organizuje imprezy społeczno-polityczne, m.in. imprezy z cyklu "Kultura wsi poznańskiej w czterech porach roku", rozrywki i zabawy dla młodzieży, udostępnia sale na uroczystości rodzinne.

Wieś sołeczka Przedmieście /1046 mieszkańców/, która faktycznie pełni rolę ośrodka gminnego, ma szkołę podstawową zbiorczą. W klasach IV-VIII uczą się w niej dzieci z pobliskich 4 wsi: Perkowa, Siekowa, Starokowa, Radomierza /dowożone autobusem szkolnym/. Szkoła ma 22 nauczycieli i 411 uczniów. Wieś ma też przedszkole /43 dzieci i 2 przedszkolanki/. W budynku domu kultury mieści się biblioteka, świetlica i klub rolnika. Biblioteka służy głównie młodzieży szkolnej. W świetlicy odbywają się zebrania mieszkańców, dyskoteki dla młodzieży, projekcje kina objazdowego. Klub rolnika stanowi głównie miejsce spotkań młodych rolników. Formy działalności Domu Kultury w Przedmieściu są mało atrakcyjne i mało nowoczesne, nie zaspokajają potrzeb kulturalnych i artystycznych aspiracji ludności wiejskiej.

Łęka Mroczeńska /521 mieszkańców/ jest wsią sołecką, która leży w odległości 0,5 km od Mroczenia, również wsi sołeczkiej, jednak większej, liczącej ponad 1000 mieszkańców. W Łęce Mroczeńskiej znajduje się szkoła podstawowa z klasami I-VI, 83 uczniami i 7 nauczycielami. Młodzież z tej wsi, uczęszczająca do VII i VIII klasy /24 osoby/, dochodzi do szkoły podstawowej w Mroczeniu. Wieś posiada również przedszkole, w którym przebywa 30 dzieci pod opieką 1 nauczycielki. Dzieci w przedszkolu pochodzą nie tylko z macierzystej wsi, ale również z pobliskich wsi: Marianki Mroczeńskiej, Żurawińca, Justynki. We wsi działa również klub rolnika, a w miejscowej remizie strażackiej odbywają się zabawy taneczne i imprezy okolicznościowe. Mieszkańcy wsi korzystają z biblioteki i klubu, które mieszczą się w domu kultury w Mroczeniu, oraz z poczty w Mroczeniu.

Miały /825 mieszkańców/ są wsią sołecką, położoną w odległości 9 km od siedziby macierzystej gminy, Wielenia /miasto - 6 tys. mieszkańców/. Wieś posiada 2 placówki oświatowe: szkołę podstawową i przedszkole. Szkoła podstawowa zatrudnia 16 nauczycieli, a uczęszcza do niej 146 uczniów. Przedszkole należy do Zakładów Przemysłu Drzewnego /156 zatrudnionych/ i korzysta z niego 54 dzieci pracowników tych zakładów. W Miałach jest świetlica wiejska oraz remiza OSP, wykorzystywana

jako miejsce zebrań mieszkańców. Działa tu również poczta.

Witobel /578 mieszkańców/ jest wsią sołecką gminy Stęszew, graniczącą z miejskim ośrodkiem gminnym /Stęszew, miasto, liczy 4197 mieszkańców/ i stanowiącą przedłużenie tego miasta w kierunku południowo-wschodnim. Nie posiada placówek oświatowo-kulturalnych i poczty. Z Witobla 84 dzieci dojeżdża autobusem szkolnym do szkoły podstawowej w Stęszewie. Mieszkańcy Witobla korzystają z przedszkola i pozostałych placówek oświatowo-kulturalnych, tj. biblioteki, świetlicy, klubu RSW "Ruch", domu kultury w Stęszewie, a nawet z bibliotek poznańskich /odległość Witobel-Poznań wynosi 25 km/.

Ocieszyn /407 mieszkańców/, wieś sołeczka w gminie Oborniki, leży w odległości 5 km od Obornik /15,4 tys. mieszkańców/ i 29 km od centrum Poznania. Wieś nie posiada żadnych placówek oświatowo-kulturalnych i poczty. Dzieci z Ocieszyna w liczbie 78 uczęszczają do oddalonej o 2,5 km szkoły podstawowej w Maniewie /wieś sołeczka, 470 mieszkańców/. Natomiast pozostałe 26 dzieci, pochodzących z rodzin, w których co najmniej jedno z rodziców zatrudnione jest w Obornikach, uczęszcza do szkoły podstawowej w tym mieście. Mieszkańcy Ocieszyna prawie nie korzystają z podstawowych usług kulturalno-oświatowych w innych miejscowościach. Jedynie młodzież uczęszczająca do szkół średnich w Obornikach i Poznaniu korzysta systematycznie z bibliotek w tych miastach.

Na podstawie przeprowadzonej analizy wsi można wnioskować, że zespół 5 podstawowych usług bytowych nie jest zespołem typowym, odrębnie i wyraźnie ukształtowanym, działającym w każdej wsi sołeczkiej, lecz występuje tylko w dużych wsiach sołeckich /powyżej 1000 mieszkańców/ i we wsiach szczebla gminnego jako składnik zagospodarowania usługowego wyższego rzędu.

W związku z hipotezą drugą dokonano oceny lokalizacji i działalności poszczególnych placówek. Najlepsza jest dostępność przestrzenna i czasowa szkół podstawowych /przeciętnie 20 minut/. Jednak trudne są warunki nauczania w wiejskiej szkole. Budynki szkolne są często stare

/w Grzebienisku z 1880 r./, wymagają modernizacji i rozbudowy. Mają zbyt mało pomieszczeń lekcyjnych /stąd dwuzmianowość/, brak jest pracowni i sali gimnastycznej w Rozdrażewie i Przedmieściu. Wskaźnik liczby uczniów przypadających na 1 nauczyciela /przy średnim dla wsi w Polsce w 1984 r. 14/ jest dość zróżnicowany, ale najczęściej kształtuje się niekorzystnie /w Rozdrażewie - 22 uczniów, w Przedmieściu - 19 uczniów, w Grzebienisku i Łęce Mroczeńskiej - 12, tylko w Miałach - 9 uczniów na 1 nauczyciela/. Kadra nauczycielska ma odpowiednie kwalifikacje /np. W Grzebienisku 6 nauczycieli na 11 ma wyższe wykształcenie/. Poziom nauczania i wychowania w szkole jest wysoki /w Grzebienisku zespół dydaktyczno-wychowawczy dla uczniów słabych, chór szkolny, drużyna harcerska/.

Wszystkie wsie posiadające szkoły podstawowe /5 wsi na 7 badanych/ mają również przedszkola, które mieszczą się w nowych budynkach i są dobrze wyposażone.

W toku weryfikacji trzeciej hipotezy stwierdzono co następuje.

Rozwój podstawowych usług bytowych na wsi sołeczkiej zależy od jej wielkości i położenia w sieci osadniczej. Wsie sołeczkie liczące mniej niż 600 mieszkańców, położone w pobliżu większej wsi sołeczkiej lub ośrodka gminnego nie posiadają podstawowych usług bytowych /Łęka Mroczeńska, Ocieszyn, Witobel/.

Stopień rozwoju usług bytowych wykazuje związek z charakterem działalności gospodarczej wsi. Można w związku z tym wyróżnić 3 sytuacje:

1. Wieś rolników indywidualnych wykazuje duże zainteresowanie sprawami oświaty i kontaktami z kulturą, jest silnie zintegrowana i przejawia inicjatywę społeczną w zakresie tworzenia placówek oświatowych i kulturalnych na wsi /przykładem wieś Grzebienisko w gminie Duszniki/;
2. Wieś z dominacją rolnictwa uspołecznionego reprezentowanego przez spółdzielnię produkcyjną, o przeciętnych efektach ekonomicznych, nie posiada podstawowych usług bytowych. Aktywność społeczna mieszkańców wsi podzielonych na spółdzielców i rolników indywidualnych jest

słabsza, a zarząd RSP nie wykazuje właściwej troski o sprawy oświatowo-kulturalne własnych pracowników i nie potrafi zadbać o interesy społeczne całej wsi /przykładem wieś Ocieszyn w gminie Oborniki/. Dobrze rozwinięte usługi bytowe wsi związane są tylko z wysokotowarowym, wyspecjalizowanym rolnictwem uspołecznionym /typowym przykładem jest wieś Owińska w gminie Czerwonak/.

3. Wieś o funkcjach przemysłowych, np. Miały z zakładem przemysłu drzewnego /156 pracowników/, i dużym odsetku mieszkańców wyjeżdżających do pracy ma słabo rozwinięte podstawowe usługi bytowe. Zakład przemysłowy nie podejmuje inicjatyw w zakresie organizacji codziennego życia oświatowo-kulturalnego wsi.

Czwartą hipotezę, zgodnie z którą ośrodki gminne stanowią ośrodki lokalizacji usług bytowych wyższego rzędu, można uznać za częściowo potwierdzoną.

Do placówek usługowych wyższego, gminnego rzędu zalicza się ośrodek zdrowia. W ośrodku gminnym w Rozdrażewie znajduje się nowoczesny ośrodek zdrowia, obsługujący całą gminę /oddany do użytku w 1980 r./ Działają w nim 4 poradnie /ogólna, dla dzieci, dla kobiet, stomatologiczna/, gabinety: zabiegowy i fizykoterapii, laboratorium EKG, punkt szczepień, punkt apteczny. Do dyspozycji ośrodka jest karetka pogotowia. Ośrodek współpracuje ze szpitalem w Krotoszynie /odległym od wsi o 13 km/.

Wieś Przedmieście, która faktycznie pełni rolę ośrodka gminy Przemęt, również posiada ośrodek zdrowia i aptekę. Ośrodek ten jest bardzo mały /1 lekarz ogólny, 1 stomatolog, 2 pielęgniarki/ i słabo wyposażony. Nie zaspokaja potrzeb zdrowotnych mieszkańców gminy. Ośrodek w Przedmieściu podlega organizacyjnie i współpracuje z placówkami Zespołu Opieki Zdrowotnej w Kościanie /w odległości 30 km od wsi, dojazd autobusem PKS/.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że wiejski ośrodek zdrowia jest nieodzownym elementem zagospodarowania usługowego ośrodka gminnego, ale w gminie może występować jeszcze drugi ośrodek zdrowia we wsi sołectkiej, który przechwyci częściowo jego funkcje. Przykładem jest wiejski

ośrodek zdrowia w Grzebienisku /który powstał w 1976 r., a więc w okresie, gdy wieś nie pełniła już funkcji ośrodka gromadzkiego/. Ośrodek ten obsługuje własny rejon zapobiegawczo-leczniczy, obejmujący 9 wsi i 40% ludności wschodniej części macierzystej gminy Duszniki. Część zachodnia gminy jest obsługiwana przez ośrodek zdrowia w Dusznikach. Ośrodek zdrowia w Grzebienisku zatrudnia 3 lekarzy i 4 pielęgniarki. Udziela porad i leczenia ogólnego, specjalistycznego /pediatria, położnictwo, stomatologia/. Posiada własną karetkę pogotowia i punkt apteczny. Bezpośrednio podlega i współpracuje z Zespołem Opieki Zdrowotnej w Szamotułach /dawne miasto powiatowe, w którym znajduje się szpital, w odległości 25 km od wsi/. Trzeba nadmienić, że w starym podziale administracyjnym Grzebienisko było wsią gromadzką w powiecie szamotulskim.

Powiązania wsi sołectkich, nie posiadających ośrodka zdrowia, w zakresie usług leczniczych kształtują się odmiennie.

1. Łęka Mroczeńska korzysta z ośrodka zdrowia w pobliskiej wsi sołectkiej, Mroczeniu /odległość 2,5 km/ oraz z apteki i szpitala w Kępnie, siedzibie Zespołu Opieki Zdrowotnej /odległość 8 km/. Ośrodek zdrowia w Mroczeniu zatrudnia 2 lekarzy, 1 stomatologa, 4 pielęgniarki, posiada laboratorium analityczne i obsługuje zachodnią część macierzystej gminy Baranów.

2. Ocieszyn korzysta z usług z zakresu ochrony zdrowia /ośrodek zdrowia, przychodnia specjalistyczna, apteka, szpital/ w ośrodku gminnym w Obornikach /dawne miasto powiatowe/ lub w Poznaniu /głównie leczenie zakładowe/. Na kształtowanie się tych kierunków powiązań silnie wpływają dojazdy do pracy. Szacuje się, że około 80% rodzin z Ocieszyna wybiera ośrodek zdrowia w Obornikach /odległość 5 km/, a 20% - w Poznaniu /29 km/.

3. Witobel korzysta z gminnego ośrodka zdrowia /5 lekarzy, 1 stomatolog/ i apteki w Słupczewie /dojście pieszo/, najbliższy szpital znajduje się w Poznaniu /w odległości 25 km/. Około 20% rodzin z Witobla udaje się do lekarzy specjalistów i apteki /lepszy asortyment leków/ w Poznaniu.

4. Miały są obsługiwane przez ośrodek zdrowia w mieście Wieleniu, siedzibie gminy macierzystej /położonej w odległości 9 km od wsi, połączenie autobusowe PKS/. Wykazują również powiązania w zakresie usług leczniczych z Wronkami w województwie pilskim /ze względu na dojazdy do pracy, odległość 17 km/ i z Czarnkowem /co jest konsekwencją dawnej przynależności wsi do powiatu Czarnków województwa poznańskiego/.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że nie wszystkie wsie gminne posiadają dom kultury. Wiejski dom kultury jest bowiem placówką, która powinna powstać nie tylko w wyniku decyzji administracyjnych, ale wymaga inicjatywy oddolnej, rodzącej się w warunkach dużego zapotrzebowania społeczności wiejskiej na dobra kulturalne. Przykładem jest powstanie domu kultury w Grzebienisku, wsi sołeckiej, której mieszkańcy cechują się dużą aktywnością kulturalną i wybudowali ten dom w czynnie społecznym. Natomiast gminny dom kultury w Przedmieściu nie odgrywa istotnej roli w ożywieniu życia kulturalnego gminy, proponuje tradycyjny i mało atrakcyjny program imprez kulturalno-oświatowych. W ośrodku gminnym w Rozdrażewie bogata i różnorodna, ciągle rozwijająca się działalność elementarnych placówek, tj. biblioteki i świetlicy, która nie może już zaspokoić potrzeb kulturalnych społeczności, stymuluje więc do podjęcia budowy domu kultury.

Należy zauważyć, że wyraźna tendencja do rozwoju wiejskich placówek kulturalnych wydaje się niezależna od statusu administracyjnego wsi i zaznacza się szczególnie silnie we wsiach z indywidualną gospodarką rolną. Mieszkańcy tych wsi cechują się mniejszą mobilnością /całodzienna praca w gospodarstwie/ i są zainteresowani miejscowymi imprezami i zajęciami oświatowo-kulturalnymi.

Jeśli chodzi o placówki oświatowe związane głównie z wsiami szczebla gminnego, to w przypadku wsi o funkcjach rolniczych są to filie zawodowych szkół rolniczych. W Przedmieściu ma swoją filię Zespół Szkół Rolniczych w Nietążkowie /położony w odległości 20 km od Przedmieścia/. Jest to trzyoddziałowa zasadnicza szkoła zawodowa, w której

uczy się 60 osób. Zajęcia odbywają się po południu w budynku szkoły podstawowej. Natomiast w Rozdrażewie działa filia zasadniczej szkoły rolniczej w Koźminie /odległym o 7 km od Rozdrażewa/, w której organizuje się zajęcia w soboty i niedziele.

W wiejskich ośrodkach gminnych zauważa się brak kina stałego, nawet w formie placówki działającej przy domu kultury. Kina istnieją jedynie w niektórych miejskich ośrodkach gminnych, dawnych miastach powiatowych, np. w Obornikach.

Przejdźmy do sprawdzenia hipotezy piątej. Badane wsie sołeckie leżą w odległości nie większej niż 9 km od wiejskiego /lub miejskiego/ ośrodka gminnego /Miały w odległości 9 km od Wielenia, Łęka Mroczeńska - 8 km od Baranowa, Ocieszyn - 5 km od Obornik, Witobel - 1 km od Stęszewa/. Dostępność czasowa ośrodka gminnego według bezpośrednich połączeń autobusowych PKS kształtuje się w przedziale 10-20 min. Również odległość czasowa od konkurencyjnych ośrodków gminnych /lub miast wyższego rzędu/ w układzie połączeń kolejowych i /lub/ autobusowych wynosi 15-40 minut /Ocieszyn-Poznań 29 km; Miały-Wronki 13 km; Łęka Mroczeńska-Kępno 8 km; Witobel-Poznań 27 km; Rozdrażew-Krotoszyn, autobus MPK, 13 km; Grzebienisko-Szamotuły 25 km; Przedmieście-Kościół 30 km/.

Rozwinięta sieć komunikacyjna regionu stanowi o przeciętnie dobrym dostępie wsi sołeckiej do usług bytowych wyższego rzędu i sprzyja kształtowaniu się układów więzi lokalnych typu: wieś sołecka - wieś sołecka, wieś sołecka - wieś gminna /lub miejski ośrodek gminny/ oraz układów więzi subregionalnych typu: wieś sołecka - miasto powyżej 10 tys. mieszkańców, wieś gminna - miasto powyżej 10 tys. mieszkańców /dawne miasto powiatowe/.

Dostęp do miasta, w zależności od jego wielkości, ma niejednakowe znaczenie dla ludności wsi - hipoteza szósta.

Miasto małe / do 10 tys. mieszkańców/ zazwyczaj pełni rolę ośrodka gminnego i stwarza mieszkańcom wsi sołeckiej szansę realizacji tylko potrzeb podstawowych. Taka jest relacja wsi Witobel do miasta Stęszewa

/szkoła podstawowa, przedszkole, ośrodek zdrowia, apteka, dom kultury/.

Miastem kolejnym w kategorii siły powiązań ze wsią jest miasto liczące 10-20 tys. mieszkańców /zdegradowane miasto powiatowe/. Relacje wieś - miasto oparte są w tym przypadku przede wszystkim na powiązaniach wymuszonych w zakresie ochrony zdrowia /Zespół Opieki Zdrowotnej: szpital, przychodnie specjalistyczne/. W miastach tych ludność wsi realizuje również potrzeby oświatowe w zakresie szkolnictwa ponadpodstawowego, potrzeby kulturalne /kino, imprezy rozrywkowe/. Dostępność miasta może być "wzmocniona" dostępem do miejsc pracy i sieci placówek handlowych i rzemieślniczych. Przykładem tego są relacje: wieś Przedmieście - Kościan, wieś Grzebienisko - Szamotuły, wieś Miały - Wronki, wieś Łęka Mroczeńska - Kępno, wieś Rozdrażew - Krotoszyn, wieś Ocieszyn - Oborniki. Relacje te można podzielić na bezpośrednie i pośrednie w hierarchii jednostek osadniczych. W pierwszym przypadku chodzi o powiązania:

- a/ wieś sołecka - miasto jako ośrodek gminy macierzystej, np. Ocieszyn - Oborniki,
- b/ wieś sołecka - miasto poza gminą, np. Miały - Wronki, Łęka Mroczeńska - Kępno, Grzebienisko - Szamotuły /z pominięciem ośrodka gminnego macierzystego/.

W drugim przypadku są to powiązania pośrednie: wieś gminna - miasto, np. Rozdrażew - Krotoszyn, Przedmieście - Kościan.

Wyraźną wyższość nad pozostałymi jednostkami osadniczymi w możliwościach zaspokojenia potrzeb leczniczych, oświatowych i kulturalnych ludności wsi wykazuje ośrodek regionalny /miasto wojewódzkie/. Taką rolę pełni Poznań w odniesieniu do wsi: Ocieszyn, Grzebienisko, Witołbel; Leszno - w stosunku do wsi Przedmieście. Znacznie słabiej zaznacza się znaczenie Kalisza dla wsi Rozdrażew i Łęka Mroczeńska oraz Piły dla wsi Miały, co tłumaczy się przede wszystkim małą dostępnością komunikacyjną.

Ludność wsi szczególną wagę przywiązuje do zaspokajania w ośrodku regionalnym takich usług, jak usługi lecznicze specjalistyczne /szpitale i poradnie specjalistyczne/, również ze względu na brak specjalistów

w służbach medycznych na szczeblu subregionalnym; szkoły ponadpodstawowe /konkurencyjne w stosunku do szkół w mniejszych miastach ze względu na różnorodność i wyższy poziom nauczania/; atrakcyjne imprezy muzyczne i rozrywkowe /szczególnie dla młodzieży/; kina o wyższym standardzie i bogatszym repertuarze, instytucje kulturalne /opera, operetka, teatr/. Kontakty kulturalne ludności wiejskiej z Poznaniem stymulują głównie dojazdy do pracy i dojazdy do szkół. Jednak częstość tych kontaktów jest mała, nawet wśród młodych mieszkańców wsi. Sprowadza się najwyżej do jednego wyjazdu w miesiącu. Jeśli chodzi o ludność dorosłą, to na korzystanie z dóbr kulturalnych rządu regionalnego wpływa wyraźnie fakt posiadania samochodu przez rodzinę rolniczą. Odsetek ludności wsi uczęszczającej do kina, teatru waha się od 10% /Ocieszyn/ do 50% /Przedmieście/.

Jeśli chodzi o hipotezę siódmą, to stwierdza się co następuje. Na wsi, ze względu na tryb i czas pracy istnieje przede wszystkim zapotrzebowanie na miejscowe placówki oświatowo-kulturalne. Bardzo niski poziom uczestnictwa w kulturze dorosłych mieszkańców wsi wiąże się:

- 1/ ze słabym rozwojem infrastruktury kulturalnej wsi,
- 2/ brakiem właściwej lektury w bibliotekach,
- 3/ brakiem dobrych organizatorów życia kulturalnego wsi.

Szczególnie ważny w opinii mieszkańców wsi jest trzeci czynnik. Chodzi nie tylko o niskie kwalifikacje i brak kadry oświatowo-kulturalnej, ale przede wszystkim o brak inicjatywy ze strony władz gminnych, organizacji wiejskich, miejscowych zakładów przemysłowych. W tej sytuacji życie kulturalne mieszkańców wsi toczy się w obrębie ich własnego domu i sprowadza się głównie do oglądania telewizji. W rodzinach rolniczych spędza się codziennie przeciętnie 1-2 godzin przed telewizorem, a w rodzinach nierolniczych 2-3 godzin. Rodzina rolnicza prenumeruje rocznie przeciętnie 2-4 gazet i czasopism, rodzina nierolnicza 2-5. Lektura prasy i książek zajmuje 15-30 minut dziennie. Biblioteczki domowe spotyka się sporadycznie. Tylko w niektórych wsiach popularne jest kupowanie książek /np. w Przedmieściu - 4 książki rocznie

na rodzinę, w Ocieszynie - 20 książek, w Witoblu - 15 książek/.

IV. Wnioski

Dla zaspokojenia podstawowych potrzeb ludności wsi w zakresie ochrony zdrowia, oświaty i kultury konieczne jest kształtowanie miejscowych struktur i lokalnych układów infrastrukturalnych. Tylko w tej skali przestrzennej realizacja tych potrzeb ludności jest realizowana przy minimum nakładów kosztów społecznych. W obecnej sytuacji ekonomicznej kraju /ograniczenie nakładów inwestycyjnych na infrastrukturę społeczną/ rozwój usług podstawowych dla wsi powinien dokonywać się głównie z inicjatywy władz gminnych przy wykorzystaniu aktywności mieszkańców. Chodzi przede wszystkim o poprawę jakości i atrakcyjności działalności wiejskiej i lokalnej sieci placówek /bogatszy program i zakres działalności, wyższe kwalifikacje, nowe formy działania/.

Jednym ze sposobów jest rozwijanie współpracy ośrodków gminnych /a nawet wyższego rzędu/ z placówkami wiejskimi.

WIESŁAW MAIK

INFRASTRUKTURA OSADNICZA JAKO CZYNNIK POZIOMU ŻYCIA LUDNOŚCI STREFY PODMIEJSKIEJ

I. Wprowadzenie

1. Hipoteza badawcza

Infrastrukturę osadniczą stanowią elementy trwałego zagospodarowania niezbędne do rozwoju osadnictwa /układów osadniczych/ i jego funkcjonowania. Składnikami tej infrastruktury są nie tylko zasoby mieszkaniowe /infrastruktura mieszkaniowa/, lecz także urządzenia i obiekty gospodarki komunalnej, oświaty i wychowania, kultury, ochrony zdrowia i opieki społecznej oraz kultury fizycznej, turystyki i wypoczynku /M.Cesarski, 1987/. Wymienione elementy tworzą zintegrowany układ funkcjonalny /osadniczy/, który powstaje i przekształca się w celu zaspokojenia potrzeb człowieka. Układ ten ma istotny wpływ na kształtowanie się poziomu życia ludności /Z.Chojnicki, T.Czyż, 1986/.

Badanie uwarunkowań rozwoju infrastruktury osadniczej w tym opracowaniu jest oparte na hipotezie sformułowanej przez M.Cesarskiego /1987/, głoszącej, iż czynnikami wyznaczającymi poziom i dynamikę potrzeb w dziedzinie infrastruktury osadniczej są:

- 1/ przyrost i rozmieszczenie ludności,
- 2/ standard i zużycie zasobów i obiektów infrastruktury osadniczej,
- 3/ skala i rodzaj układu osadniczego.